

IN GESPREK MET RICHARD STEIN

RONDE TAFEL

In het nummer van 24 maart jl. beantwoordde Richard A. Stein van de Stichting Bestrijding Antisemitisme de hem door de kernredactie gestelde vraag of de belijdenis dat Jezus de Christus is impliciet antisemitisch is.

In dit nummer gaan J.M. Snoek, gereformeerd predikant te Rotterdam, en onze redacteur Spijkerboer in op het artikel van Stein. Met een repliek van laatstgenoemde besluiten wij deze discussie.

Redactie Evangelisch Commentaar

WANNEER BEN JE EEN ANTISEMIET?

De heer Stein stelt in zijn artikel een aantal kwesties aan de orde waarvan sommige al eeuwenlang punten van verschil tussen Joden en Christenen zijn. Het is onmogelijk om binnen het bestek van dit artikel op alles grondig in te gaan. Het lijkt me het beste om enkele hoofdpunten wat uit te diepen. Maar daaraan voorafgaand twee punten waarop Stein en ik het wel zo ongeveer eens zijn. Het moet allemaal kort blijven, maar onlangs publiceerde dr. J. Verkuyl en ik een boekje waarin diverse onderwerpen die ook hier aan de orde zijn wat breder besproken worden: *Intern beraad* in verband met de relatie tussen Kerk en Israël (Kampen, 1988). Af en toe zal ik naar *Intern Beraad* verwijzen.

Blijkbaar heeft Stein er bezwaar tegen wanneer niet-Joden zich geroepen voelen 'de Joodse identiteit als Volk van „dé" Messias te bekleden.' Welnu, het is mijn opvatting dat het Joodse volk ook na de komst van Christus zijn eigen identiteit en plaats als volk waarmee God zijn verbond sloot, heeft behouden. (*Intern Beraad*, p. 11-16). Ten tweede: hoe ook Pilatus' aandeel en dat van leden van het Sanhedrin in de kruisiging van Jezus geweest moge zijn, ik 'belijd' geen 'Joodse schuld-factor'. De bewering dat 'de Joden' Christus gekruisigd hebben, acht ik gevaarlijke onzin, even onzinnig als de bewering zou zijn dat 'de Friezen' Bonifacius in 754 bij Dokkum vermoord hebben (*Intern Beraad*, p. 56-58).

DE EERSTE CHRISTENEN

Stein acht het geven van een definitie van antisemitisme 'een ingewikkelde taak' en zegt dan even verder: 'Wetenschappelijk gezien gaat het bij anti-Joodse gezindheid om...', enz. Het komt me evenwel voor dat Stein niet objectief-wetenschappelijk ziet maar de bril van de eigen vooroordelen op heeft, met name bij het kijken naar de eerste Christenen en hun geschiedenis. Daarbij toont Stein, zo meen ik, niet dat respect voor de overtuiging van anderen hetwelk hij vraagt voor de eigen opvattingen.

Volgens Stein heeft Jezus ons geen antisemitisme geleerd maar 'zijn vertolkers, van wie de eersten Joden waren, wél.' Hij oordeelt bovendien: 'De apostelen en evangelisten waren renegaten' (afvalligen). Dat klopt evenwel op

geen enkele manier met de zelfdefinitie van de eerste Christenen, die vervolgd en verworpen werden en uit de synagoge gebannen.

Menig uitlegger van het Nieuwe Testament neemt aan, dat enkele bittere uitspraken daarin jegens de synagoge deze uitstoting als achtergrond hadden. Als dergelijke uitspraken nú, vele eeuwen later, tot 'eeuwige waarheden' verheven worden, dan kunnen ze inderdaad tot antisemitisme leiden (*Intern Beraad*, p. 55-61). De apostel Paulus schreef, ondanks vervolgingen: 'Want zelf zou ik wel wensen van Christus verbannen te zijn ten behoeve van mijn broeders, mijn verwanten naar het vlees' (Romeinen 9:3; zie ook vs. 4 en 5). Dat is niet de taal van een antisemiet! Ik acht het onbillijk de apostelen van antisemitisme te beschuldigen. Als hun kritiek op de Joodse leiders van toen als antisemitisme gezien moet worden, dan waren ook Jesaja, Jeremia en Amos antisemieten.

AFVALLIGEN

De zelfdefinitie van de eerste Christenen hield niet in dat zij het Jodendom vaarwel gezegd hadden; integendeel. Paulus noemt zichzelf 'een Hebreëer uit de Hebreëen' (Philippenzen 3:6). De auteur van de brief aan de Hebreëen — een brief speciaal gericht tot Joden-christenen — lijkt ervan overtuigd dat Abraham, Izak, Jacob, ja zelfs Mozes, Jezus aanvaard zouden hebben als de Messias (zie hfdst. 11, vooral vs. 13). Op vele plaatsen in het NT blijkt hoezeer de apostelen zich als Jood blijven beschouwen. De band met de synagoge is niet doorgesneden door de Joden-christenen. In 'Handelingen der apostelen' wordt ons de moeilijke positie getekend van hen die in Jezus geloofden als de Messias, maar ook de wet van Mozes in acht namen en de diensten in tempel of synagoge bijwoonden.

De scheiding vond pas plaats omstreeks het jaar 100 AD, nadat in het synagogale z.g. Achttien-gebed de 'spreuk tegen de ketters' was opgenomen die begint met de woorden: 'Voor de afvalligen zij er geen hoop...' en even verder luidt: 'Laten de (Joodse) Christenen en de ketters in een oogwenk vergaan...' (*Intern Beraad*, p. 17-18). Dat gebed konden de Joden-christenen uiteraard onmogelijk meebidden. Ze moesten nu wel kleur bekennen en werden uitgebannen. Dat had niet alleen ingrijpende gevolgen voor hun verhouding met de Joodse ge-

meenschap (ook sociale contacten met hen waren voortaan verboden) maar had bovendien tot gevolg dat ze des te meer bloot stonden aan het gevaar van vervolging door het keizerlijk bewind. Het Jodendom was *religio licita* (toegestane godsdienst), het Christendom niet. Wie van de ledenlijst van de synagoge geschrapt werd, werd daardoor vogelvrij.

Gedurende de eerste drie eeuwen hebben zowel Joden- als heidenchristenen veel geleden. Daarom vind ik Steins opmerking dat 'het christendom twee duizend jaar lang een schaduw heeft geworpen op het Jodendom', onnauwkeurig. Het is waar: in de 17 eeuwen na Constantijn is er door Christenen veel misdreven jegens het Joodse volk en daarvoor dienen wij ons te schamen. Maar die eerste drie eeuwen had Stein er af moeten trekken, vind ik.

NIET OPLEGGEN

Van harte ben ik het met Stein eens, dat hem en andere Joden niets opgelegd mag worden. Alle dwang acht ik verwerpelijk, met name in geloofszaken. Ook het getuigenis dat opgedrongen wordt acht ik uit den boze. De tijd waarin Joden namens mijn Kerk 'ongevraagd drukwerk' (evangelisatie-lectuur) toegezonden kregen, is voorbij; gelukkig. Alle getuigenis waarbij *macht* als een factor gebruikt en dus misbruikt kan worden, dient afgewezen te worden (*Intern Beraad*, p. 43-46). Bovendien behoren Christenen de oproep van Petrus in herinnering te houden: 'weest altijd bereid tot verantwoording aan al wie u rekenschap vraagt van de hoop die in u is' (1 Petrus 3:15). Ongevraagde getuigenissen zijn zelden aangenaam.

Dit wordt een loodzware discussie en daarom ter verluchtering als anecdote het verhaal van een moment waarop me wel gevraagd werd om te getuigen maar ik het toch niet deed. Het verpleeghuis waar ik als pastor werkte had als geneesheer-directeur een Jood. Vaak was hij zo vriendelijk een artikel over het Midden Oosten dat ik wilde publiceren, vooraf te lezen en zijn

kritische opmerkingen waren altijd waardevol. Eens zat hij, een enigszins corpulente figuur, achter zijn bureau en ik ervoor. Hij zei met een glimlach: 'Johan, jij bent een dominee, ga me nou es bekeren.' Ik, magere man die ik ben, keek hem peinzend aan en zei toen plechtig: 'Sal, je bent te dik...'

Toch blijft het waar: soms wordt je rekenschap gevraagd en mag, ja moet je getuigen. Tenminste mag een mens hopen, dat die ander die hem ter harte gaat, een weg zal vinden (vinden! je kunt niets opleggen) die een heilsweg blijkt te zijn.

N.J. DE GRAAF

Aan het begin van de tweede wereldoorlog was N.J. de Graaf leider van de sociale jeugdendienst op het ministerie van sociale zaken. Hij kreeg opdracht om bij sollicitaties aan de sollicitant te vragen of hij Jood was. De Graaf weigerde, nam ontslag maar las op maandag 16 september 1940 zijn motivatie voor aan al zijn medewerkers. Een citaat eruit:

'Tenslotte mag ik er nog op wijzen, dat ik in het geloof er mij van bewust ben, dat boven strijd en oorlog uit ieder mens persoonlijk en alle volkeren en rassen gelijkelijk door dit Evangelie van Christus worden aangesproken en dat ik daarin dus geen vijand of vriend onderscheid, of het Nederlander, Duitser, Jood of wie ook is. Want allen hebben waarlijk als enig levensbrood Gods erbarmen en vergeving in Jezus Christus evenzeer nodig; ieder mens wie hij ook is; evenals ikzelf slechts uit die genade waarlijk leven en sterven kan.'

Kort daarop werd De Graaf door de Duitsers gevangen genomen en overgebracht naar het concentratiekamp Buchenwald. Uit zijn hierboven aangehaalde woorden blijkt dat De Graaf geen aanhanger van de door Stein voorgestelde 'veelwegen-leer' was. Mijn vraag aan Stein: was De Graaf daarom een anti-semiet? ● ● ●

J.M. SNOEK

Ds. J.M. Snoek is geref. emerituspredikant.

EEN ONONTWARBARE KNOOP

Om kort te kunnen zijn stip ik een paar punten aan:

1. De evangeliën zijn een klassiek voorbeeld van tensdens-lectuur. Ze willen niet een verhaal over het leven en sterven van Jezus van Nazaret vertellen, waaraan hun lezers dan misschien wel voor hun eigen leven belangrijke dingen kunnen ontleen. Ze willen hun lezers ervan overtuigen dat Jezus de Christus is, de Zoon van God. Stein ziet heel goed dat dit, en niets anders, de strekking van de evangeliën is, maar hij kan die strekking niet aanvaarden. Hij noemt de evangelisten 'renegaten', die met Jezus een 'eigen richting' zijn ingeslagen, en hij maakt een onderscheid tussen Matteüs, Markus, Lukas en Johannes aan de ene kant en Jezus zelf aan de andere kant. De missie van Jezus zelf is voor Stein 'traceerbaar', maar hij kan die niet anders traceren dan door uit de evangeliën te halen wat bij zijn beeld van Jezus past en de rest als bedenksels van de evangelisten terzijde te schuiven.

Het is de methode van het met name door protestantse theologen beoefende onderzoek naar 'de historische Jezus'. Met alle respect voor de geleerdheid van deze theologen: hun methode is willekeurig. Ze komen altijd met de Jezus van hun eigen voorkeur voor den dag, en die hadden ze eigenlijk al gevonden voor ze aan hun speurtocht in de historie begonnen. Ook Stein ontkomt niet aan hun lot: wie de Joodse Jezus die hij in de evangeliën aantreft is, stond eigenlijk al vast voor hij hem begon te zoeken.

De lezers van de evangeliën hebben mijns inziens maar één keuze: óf ze aanvaarden de strekking ervan, óf ze aanvaarden die niet en dan wordt Jezus een volstrekt ontoegankelijke figuur. Het is met Jezus alles óf niets, en het heeft mijns inziens zijn goede reden dat we voor dit blok gezet worden.

2. Wat betekent het dan dat Jezus de Christus, de Zoon van God is? Dat betekent dat Hij door zijn kruis en

zijn opstanding voor Israël en de heidenen een ruimte schept waarin zij de Heer, de God van Israël kunnen loven, en waarin dus de bedoeling van de Wet en de Profeten tot zijn recht komt. (De prediking van Paulus tot Israël en de heidenen zie je in de evangeliën al bewegen, zoals je een kleuter die zich in zijn bed verstopt heeft onder de dekens kunt zien bewegen.) Jezus, de koning van Israël, legt namens God Israël en de heidenen de lofzang op de lippen. — Is wat ik over Hem zeg on-Joods? Jood betekent toch eigenlijk God-lover?

3. Ik sluip 's avonds niet om het huis van Stein om pamfletjes door kieren van zijn ramen en deuren te schuiven, en ik denk ook niet dat ik hem ooit zal vragen of ik eens met hem mag praten over het getuigenis van het Nieuwe Testament. Maar als Stein aan een predikant om de doop zou vragen zou die predikant dat niet mogen weigeren. Die predikant zou zich ervan moeten vergewissen dat Steins motieven zuiver zijn, en hij zou hem er ook op moeten wijzen dat zijn doop voor hem de breuk met het overgrote deel van de Joodse gemeenschap zou betekenen, maar als Stein toe zou willen treden tot de gemeente van Jezus Christus mag geen predikant hem dat weigeren.

4. Een jaar of vijftien geleden hoorde ik de toenmalige Haagse opperrabbijn M. Fink eens zeggen, dat het niet helemaal uitgesloten is dat Jezus de Messias is, maar, zo voegde opperrabbijn Fink daar veelbetekenend aan toe, *hij zal het dan nog wel waar moeten maken*. Ik kan met deze uitspraak heel goed leven omdat ik geloof dat Jezus het waar zál maken. Inderdaad, de leeuw ligt nog niet naast het lam, en de zwaarden zijn nog niet tot ploegscharen omgesmeed, en dus is het werk van de Messias nog niet af. Jezus is de gekomen *en de komende* Messias. Een Israëli zei eens tegen een van mijn vrienden: 'Zolang mijn zoon met een Uzzi-machinepistool in de bus moet zitten, is de

Messias er nog niet!' Zo'n uitspraak vergeet ik nooit omdat hij een eind maakt aan allerlei voorbarige christelijk gejubel. Wij roepen niet alleen Hallelúja (prijst de Heer) maar ook Hosanna (verlos toch).

5. Paulus geloofde dat de ene, uit Joden en heidenen samengeroepen, gemeente van Jezus Christus de synagoge tot jaloersheid zou prikkelen. De kerk heeft in de loop der eeuwen vrijwel niets nagelaten om de synagoge het tegendeel van jaloers te maken. Ik geloof niet dat dat ooit anders zal worden: ook nu lijkt de kerk vastbesloten om alle zonden van het voorgeslacht tegen Israël te herhalen. God kon het dus het best eens over een andere boeg gooien en het heel anders doen dan Paulus geloofde. Ik denk dat hij de knoop tussen de synagoge en de kerk op een voor ons nu volstrekt onvoorstelbare manier zal ontwarren. Wanneer Hij dat doet zal de kerk er wel bij horen, want ik geloof niet dat God Israël verstoot en ik geloof ook niet dat God de kerk verstoot, maar de kerk zal dan wel leren begrijpen dat ze enkel en alleen uit genade niet in de buitenste duisternis geworpen is. ● ● ●

A.A. SPIJKERBOER

ANTISEMITISME IS DE SCHENDING VAN DE JOODSE REALITEIT

Richard A. Stein, voorzitter Stichting Bestrijding Antisemitisme

De reacties van dominees Spijkerboer en Snoek op mijn uiteenzetting in EC van 24 maart jl. bevestigen dat wij ons bevinden in wat men noemt: de Joods-Christelijke dialoog. Dat verontrust mij niet. Discussie in religieus verband kan, tot men in uitbarstingen van machteloze woede terechtkomt, wenselijk en verhelderend zijn. Uit de punten van wezenlijke overeenstemming maak ik op dat het vooralsnog een vruchtdragende dialoog betreft. Maar zoals dit nu eenmaal met dialogen gaat, zijn er wezenlijke punten van *verschil*. Ik begin bij het artikel van dr. Spijkerboer, van de twee het minst controversieel en het meest verzoenend.

EENZAME REIZIGER

Ik kan en wil niet aan de 'historische Jezus' voorbijgaan, al is dat alleen omdat de wijze waarop hij tot een diepere natuur in twee millennia menselijk bestaan doorgedrongen is ons allen moet motiveren om met

gepaste betrokkenheid er kennis van te nemen. Pinchas Lapide en David Flusser onderkennen ook de verplichting om ons van een dergelijk metafysisch fenomeen, ontsproten uit ons eigen volk, rekenschap te geven en het te kennen. Tegelijkertijd is het zo, dat uit ons volk zeer véél ontsproten is waar wij als Joden niet mee in zee mogen gaan op een 'alles-of-niets' basis, ondanks het feit dat het op het eerste gezicht louter en alleen menslievende en -dienende zaken lijken te zijn. Dit ligt opgesloten in de *aard* van dingen: wij Joden hebben, dat heeft de Talmoed maar ook de wereldgeschiedenis volstrekt duidelijk gemaakt, een eigen weg door de tijd te volgen. Niets buiten het Jodendom mag voor ons een bindende betekenis hebben. Dat is ons lief en leed, onze bestemming en ons lot. Deze aparte wandel door de geschiedenis betekent uiteindelijk *een aparte geschiedenis*. Daarbij is inbegrepen een aparte belevingswereld en een aparte mentaliteit, die immers niet iederéén duidelijk, toegankelijk of welgevallig zijn, maar die *tóch een realiteit op zich* voorstellen. Christenen zien het — vooral

na de Shoah — als een verplichting om deze realiteit, die voor hen zo dichtbij en toch zo ver weg staat, te beschermen, in stand te houden en te willen begrijpen — een nobele zaak waarin de ene Christen onverdroten de weg blijft zoeken en waarmee de ander tandenknarsend de grootste problemen heeft.

Terecht spreekt dr. Spijkerboer de verwachting uit, dat God eens de Grote Ontknoping zal leveren op een wijze en een tijdstip, die voor onze ogen verborgen liggen en het is ook terecht, dat hij het verschil aanhaalt tussen Gods horloge en het onze. Juist in de Joodse voorstelling is een mensenleven — ja, zijn tienduizend jaar! — nog geen seconde in de eeuwigheid en het zou ons allen sieren, zo nietig wij zijn, om even stil te staan bij de gedachte dat niet *alles* tijdens ons eigen leven zichtbaar hóeft te worden. Maar of de eindtijd een grotere toenadering van Jodendom en Christendom zal leveren dan er nu is, gezien het zojuist vermelde 'reisschema' van het Joodse Volk, dat ondermeer (en zonder opzet) ook aan de wieg van de Islam heeft gestaan, mag betwijfeld worden. In de muziek spreekt men van 'urtext' en 'bewerking'. Jodendom is een 'urtext' en Joden doen niet graag afstand van de originaliteit van hun reis ter wille van zelfs de aardigste en meest erudiete 'reisgenoten' met een mooie 'bewerking'. Wij kunnen niet met iedereen in de trein overstappen. De kwetsbaarheid van de reizigers die ver en alleen moeten reizen is ook een deel van de Joodse realiteit. Zo blijven wij in de trein, na vele reisgenoten te hebben gekend, alleen achter...

RENEGAAT GAAT

Mijn gesprekspartners schijnen moeite te hebben met mijn 'exegese' van de Joodse apostelen en evangelisten als *renegaten*. Ik heb dit niet als pejoratief gebruikt. Bij het zich terugtrekken uit het verbond van de Verenigde Staten in 1860 waren Jefferson Davis, President-in-spé van de Southern Confederacy en Generaal Robert E. Lee ook renegaten en met hen alle ingezetenen van de Zuidelijke Staten, maar aan de integriteit en goede bedoelingen van Davis en Lee en anderen valt niet te twifelen. Laat het ook nooit gezegd worden, dat ze van groot idealisme gespeend waren! Vooral ging het hen om het economisch welzijn en het zelfbestemmingsrecht van het Zuiden — idealen die in onze tijd absoluut troef zijn en zeker geen nadere aanduiding richting Midden-Oosten behoeven. Maar het Zuiden brak tòch met het oorspronkelijke verbond en heeft zich tòch (zij het met veel pijn en moeite) na de Burgeroorlog en de periode van *Radical Reconstruction*, waartoe de neger-bevrijding behoorde, met het oorspronkelijke verbond moeten verzoenen. De vergelijking met het Christendom is beperkt, maar ik wil hiermee slechts aangeven, dat 'renegaat' geen scheldwoord hoeft te zijn, niettegenstaande de vastberadenheid en eigenzinnigheid die tot dit begrip behoren.

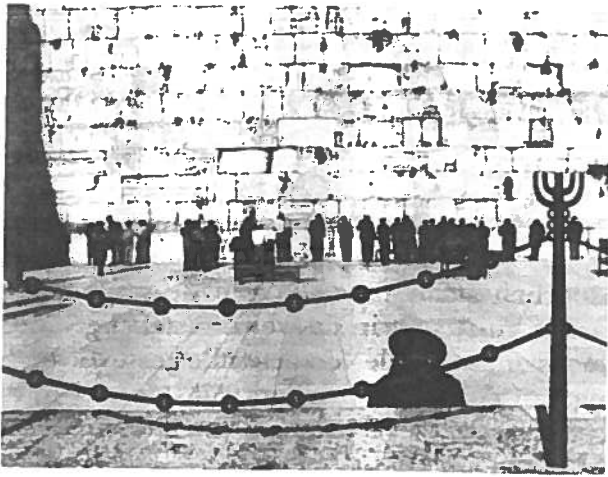
Nu trek ik van leer in de geest van de eertijdse disputaties.

Waar haalt ds. Snoek temidden van een aantal alleszins *redelijke* stellingen zijnerzijds, de euvele moed vandaan om mij onverdraagzaamheid en 'vooroordelen' te verwijten? In mijn stellingname tot het Christendom en

evangelisatie liet ik Christenen bij het belijden van hun geloof elke denkbare vrijheid op één na: ik veroordeelde met redenen omkleed de op Joden gerichte evangelisatie met al haar mythen, stigma's en vooringenomenheid. De heer Snoek meet Paulus als behorende tot de eerste Joden-Christenen (een *contradictio in terminis* overigens) het recht van 'zelfdefinitie' toe, een definitie die zoals hij zeer wel weet *dé* breuk met het Jodendom betekent, maar zelfs zó ver gaat, dat alleen de Christelijke doop als 'de ware besnijdenis' mag worden gezien en niet 'de Joodse besnijdenis naar het vlees'. In menige Nederlandse uitleg die ik kan aanwijzen betekent dit dus, dat 'een Jood niet meer van Gods Volk is' (= de banvloek) en dat waar Paulus verklaart 'een Hebreëer uit de Hebreëen' te zijn (Philippenzen 3:6) hij in feite een nieuwe definitie van het begrip van het Volk van de Uitverkiezing aan het uitspinnen is (=identiteitsberoving). Volgens één Christelijke publicatie in Nederland (1985) moet dit zo gelezen worden, dat waar Paulus van 'het Israël Gods' spreekt hij onmogelijk kan hebben bedoeld: de Joden als vleselijk besnedenen. Voorts, dat alleen wie in Jezus als de Christus gelooft 'en in Hem een nieuwe schepping is', de zegen ontvangt die voor het Israël Gods *weggelegd* is. Alleraardigst — en ook terecht — dat ds. Snoek nu verklaart, dat ook ná de komst van Jezus 'het Joodse Volk zijn plaats als volk waarmee God zijn verbond sloot, heeft behouden'. Maar daarmee geeft hij ons in feite slechts datgene terug wat Paulus ons ontnam toen hij het Jodendom in zijn oorspronkelijke vorm ('urtext') inruilde — de kosjere spijswetten inclusief — voor een 'bewerking' van eigen makelij: Ik kan er niets anders van maken. In Paulus' radicaal revisionistische opvatting zoals deze ook vandaag in Nederland begrepen wordt, moet in Gods ogen hij óf ik buiten de boot vallen. Ik neem hem deze óf-óf opvatting hoogst kwalijk, aangezien hij het nota bene de hele tijd heeft over mijn èn-èn God, van wie hij zienderogen een andere God wil maken: een die houdt van Paulus en zijn bondgenoten, maar niet van mij en mijn Volk. Het antisemitische hiervan is, dat Paulus zodoende de Joodse realiteit — *mijn* realiteit — met voeten treedt om op *mijn* Tora en *mijn* Schepper beslag te leggen. Moet iemand die in Jezus gelooft Paulus de sloot in volgen? Het is tegen dit licht dat de door mij genoemde, Christelijke schaduw, 2000 jaar lang geworpen op het Jodendom, moet worden gezien, en niet slechts tegen het licht van *vervolging*. De eerste drie eeuwen trek ik dus níét af en meld hier tevens, dat het verhaal van 'Christenvervolging door Joden' in de eerste 300 jaar óók al naar het land der vele, vele fabelen moet worden verwezen.

MACHT EN KRACHT

In de eerste plaats is het zeer de vraag of het gebed tegen de *miním* (= kettters) in het achttien-gebed, gericht was tegen de eerste Christenen en Jezus-Messias belijdende Joden. De meeste geleerden zijn van mening, dat het gericht was tegen de gnostici. Het waren de gnostici die het Jodendom op zeer centrale punten attaqueerden; zij speelden de Tora en de aartsvaders tegen elkaar uit: de aartsvaders zouden zich niet aan de Tora gehouden hebben en de Tora zou daarom van een uiterste betrekkelijke geldigheid zijn. Zo maakten zij de Tora en de aartsvaders belachelijk. In de tweede plaats heeft het

onderzoek van de laatste tijd aangetoond, dat het niet het Jodendom was, dat van de relatie Joden-Christenen een machtsstrijd maakte, maar het jonge Christendom. In minstens drie gevallen uit de eerste en tweede eeuw blijkt het Jodendom zich juist aan deze machtsstrijd onttrokken te hebben. 1. Toen de Christenen van hun missionair succes een bewijs van hun waarheid maakte, stopte het Jodendom radicaal met elke vorm van missionaire activiteit.

2. Toen het Christendom zich voor zijn gelijk in toenemende mate op de Septuaginta beriep, heeft het Jodendom binnen een periode van honderd jaren radicaal zijn handen van de Septuaginta afgetrokken en een nieuwe vertaling in het Grieks vervaardigd, de vertaling van Aquila de Proseliet (= *Aquila HaGir*). 3. Toen het Christendom zich in toenemende mate op charismatische verschijnselen beriep als bewijs voor zijn waarheid hebben de rabbijnen charismatische oefeningen radicaal verboden. (Voor nadere informatie hierover zie de dissertatie van Dr. Willem Zuidema, *Der Mischnatraktat HaGiga — oder: Was zum Wallfahren gehört*). Het is dus duidelijk dat de agressie niet van de kant van het Jodendom, maar van de kant van het Christendom kwam. Daar waar de Christenen zich niet agressief t.a.v. het Jodendom opstelden was de relatie over het algemeen open en goed. Nog in de derde eeuw consulteerden de Christenen in Caesarea de beroemde Rabbi Jochanan (\pm 270; zie ook Dr. Zuidema's *Op zoek naar Tora*, hoofdstuk 3). In de machtsstrijd bezaten de Joden de werkelijke kracht door de confrontatie niet aan te gaan.

Het Christendom werd door Rome vervolgd, tenzij het zich profileerde als een Joodse sekte. Een 'vervolgingsyndroom' ontstond onder deze eerste Christenen als gevolg van het gevoel van afhankelijkheid van het Jodendom enerzijds (religio licita), terwijl het zich anderzijds van het Jodendom wenste te distantieren — een dilemma dat nooit helemaal opgeheven is.

Bewijzen voor Joodse betrokkenheid bij de Romeinse vervolging van Christenen worden uitsluitend door Christengetuigenis geleverd. Deze zijn te verklaren vanuit de behoefte om bij de Romeinen in het gevlij te komen en het Romeinse aandeel in de vervolgingen te minimaliseren. De meest aantrekkelijke zondebok — toen als nu — was het Jodendom. Het prikkelt, dat ondanks elf jaar in Tiberias en zeven jaar bij de Raad van Kerken, Genève, als Secretaris van de sectie De

Kerk en het Joodse Volk, ds. Snoek de Joden als fanatieke krachtpatsers blijft zien, zowel jegens Christenen als jegens Palestijnen.

TOT SLOT

En dan zijn hoofdkwestie: *wanneer ben je een antisemiet?* In de titel van dit essay ligt het antwoord al besloten. Pas in tweede instantie is antisemitisme de al dan niet geslaagde schending van Joodse rechten. In de eerste plaats is het de schending van Joodse realiteiten. De Holocaust-ontkenning, de verwensing van 'Ajax naar de gaskamer', de opvoering van een onverbloemd 'perfidie jood'-stuk als Fassbinders 'Het vuil, de stad en de dood', de ontrecte en herhaalde aanklacht tegen het kosjer slachten, dat wetenschappelijk volstrekt verantwoord is, de Israël=nazi-Duitsland vergelijking (die ds. Snoek ook uit den boze vindt), het leggen van een causaal verband tussen Golgotha en Auschwitz, het dringende appel aan Joden om hun 'failliete en heilloze religie' te verlaten, en de (nóg zo gewiekste) beroving door Paulus van de Joodse identiteit zijn allemaal grove schendingen van de Joodse realiteit. In de beoordeling van deze fenomenen kan ik niet meer 'objectief' zijn dan mijn identiteit mij toestaat, maar ik voel mij daardoor niet minder eerlijk en ik kan mij geen betere graadmeter voorstellen. Mag ik, als het pijn doet, gillen?

N.J. de Graaf, een 'alles-of-niets' belijdende Christen weigerde in 1940 Joden te discrimineren en kwam in KZ-Buchenwald terecht.

Kon hij, vraagt ds. Snoek, antisemiet zijn? De Franse Major Georges Picquart hield niet van Joden in het algemeen en ook zeker niet van Kapitein Alfred Dreyfus. Maar zijn ethiek en verstand vertelden hem dat er voor Dreyfus' vermeende 'schuld aan hoogverraad' motief noch bewijs bestond en hij hield daar onverkort aan vast. Zelfs onder de daverende hoon en vernederingen van de anti-Dreyfusards. Het kostte hem in eerste aanleg zijn gezicht en zijn carrière, maar hij verdedigde Dreyfus (alsook Emile Zola) tot het bittere einde en werd de held van de Affaire. Waar moeten wij Picquart plaatsen?

Het antwoord is hetzelfde als bij De Graaf: onder de mensen wier principes zegevierden boven hun vooroordelen. De Graaf werd een verdere 'reisgenoot' van de Joden dan menig ander, maar ook die bittere afstand kende grenzen die Jood van niet-Jood scheidden. Voor de stressbestendigen, die willen weten waar die grenzen lagen, heeft sinds 1948 *Der SS-Staat — das System der deutschen Konzentrationslager* van Prof. Dr. Eugen Kogon niets aan effect verloren. Kogon, een gelovige Christen die anderhalf jaar in Sachsenhausen en vijfentwintig jaar in Buchenwald doorbracht, leert ons dat aan gene als aan deze zijde van het prikkeldraad de Joodse bestemming een geheel apart geval bleef. Ik zal er niet van opkijken indien eens blijkt, dat dit in een hiernamaals óók zo is. Maar hoop op de Grote Ontknoping wil ik met Dr. Spijkerboer toch blijven delen. Hoop doet leven en zolang wij leven hebben wijzelf een heel klein stukje van dat touw in handen. Laten we elkaar onderweg niet vastbinden — of erger. ●●●

DE 'SCHULD EN BOETE' BELIJDENIS EN HET ANTISEMITISME

Op een maandagmiddag, 20 februari, beluisterde ik onderweg in mijn auto het EO-radio programma 'Open huis ontmoeting'. Het thema was: 'Verbittering — bitterheid'. Met fraaie muzikale onderbrekingen konden luisteraars telefonisch reageren. Voor allen golden liefde, vergiffenis en de verlossing van verbittering als het hoogste goed met Jezus als de sleutel. Eén man vertelde, dat hij zijn vrouw Klazien zóveel leed en verdriet had aangedaan, dat zij er nooit overheen was gekomen zonder haar geloof in Jezus. Een aandoenlijke spijtbetuiging. Maar was zijn uitspraak antisemitisch?

STIBA's kritische analyse van Christelijke uitingen, voornamelijk op schrift, heeft vanaf haar oprichting in 1980 een belangrijk onderdeel van het beleid gevormd. De publicitaire en juridische gevolgen daarvan vormen de directe aanleiding voor de oproep die nu door dr. A.A. Spijkerboer gedaan wordt aan STIBA om antwoord te geven op de vraag: *Is de belijdenis dat Jezus de Christus is impliciet antisemitisch?* Ik wil het antwoord benaderen aan de hand van 1. algemeen aanvaarde omschrijvingen van de begrippen ter zake, 2. het maken van onderscheid tussen Jezus en de evangelisten Markus, Mattheus, Lukas en Johannes, en 3. het verschil tussen belijdenis en zending.

Deze bespreking wil ik terloops aanvullen met enkele persoonlijke belevingen.

TRADITIE EN FEIT

Belijdenis is de openlijke en plechtige verklaring, dat men de leerstellingen van een geloof erkent. Jezus was een rabbijn, die gehoorzaamheid aan de wetten van de bestaande Joodse religie predikte. Door zijn verklaring de Zoon van God (Joodse Messias) te zijn, werd hij *ongewild* de stichter van het Christendom. Zijn pastorale of aardse missie was gericht op zijn eigen Joodse Volk. Behalve in enkele (betekenisvolle) woorden en taferelen wees hij niet expliciet vooruit naar een nieuw eschatologisch volk van God en de opname daarin van niet-Joden. Hij organiseerde geen missionariserend streven naar de heidenen toe en geen 'wereldkerk'. De feitelijke stichting van de beweging die in onze eeuw beleden wordt door éénderde van de wereldbevolking, werd gedragen door de apostelen en later door de vier evangelisten. Jezus zelf liet geen enkel geschreven woord achter en van zijn leven en dood bestaat geen enkel eigentijds bericht.

Christelijke traditie, gebaseerd op het oudste materiaal gebruikt bij de compositie van de eerste drie evangeliën van het Nieuwe Testament (Markus, Mattheus en Lukas), is de enige bron die wij hebben voor een beeld van de historische Jezus. Zijn kruisdood vormt het middelpunt van de meest ingrijpende polemiek die de Westerse beschaving kent. Temidden van deze polemiek staan 'dé Joden' als 'beramers en eisers' van de kruisiging en de Romeinse gouverneur Pontius Pilatus als 'uitvoerder tegen wil en dank'. De tendens om de

betrokkenheid van Pilatus te verzachten ten koste van de Joden en hem te portretteren als degene, die zijn handen in onschuld waste, loopt vast op de historische feitelijkheid. Pilatus is in de Joodse traditie het prototype van de antisemiet. Wegens wreedheid en onderdrukking stond hij immers terecht in Rome, speciaal wegens het doden van Samaritanen zonder proces.

'Dé Joden' van het beslissende uur in Jezus' leven waren de pro-Romeinse Sadduceeën in het Sanhedrin. Hun gezag onder het volk was veel minder dan dat van de Farizeeën, die zich verplichtten tot nauwkeurige naleving van de Mosaïsche wet. Met de Farizeeën blijkt Jezus een werkbare verstandhouding te hebben gehad.

HAAT EN LEERSTELLING

De omschrijving van het veelzijdige, zich steeds aanpassende antisemitisme plaatst ons voor een ingewikkelde taak. Volgens de Grote van Dale is het 'de gezindheid (en eventuele beweging) tegen joden en hun invloed op de maatschappij'. Een antisemiet wordt genoemd: 'een jodenhater'. Zoals vaker bij de behandeling van lemmata over Joden en Jodendom is de Grote van Dale niet puntgaaf. Anti-Joodse gezindheid en haat zijn niet noodzakelijkerwijze dezelfde. Antisemitisme mag als anti-Joodse gezindheid uitgelegd worden, maar de antisemiet hóeft geen 'jodenhater' te zijn en de anti-Judaïst zal beweren haat tegen de Jood als medemens helemaal af te wijzen. Wetenschappelijk gezien gaat het bij de anti-Joodse gezindheid in alle vormen om een levensopvatting ingegeven door (vaak diepgaande) vooroordelen en onderbouwd door diverse vormen van *leerstelligheid*: religieus, maatschappelijk en politiek. De meest verraderlijke eigenschap van het antisemitisme is, dat het juist door de leerstelligheid uitgedragen kan worden zónder haatgevoelens en zónder de verklaarde intentie tot haat aan te zetten. Haat en het destructieproces vloeien er echter uit voort.

Strikt genomen slaat antisemitisme op de factor *ras*. Maar pas in 1500 werd de wereld in rassen opgedeeld, terwijl het probleem waarmee de Joden omgeven zijn, geworteld is in het schemergebied van een veel eerder tijdperk, waar religie, slecht traceerbare historie en hardnekkige legende elkaar ontmoeten. De term is niet compleet en vaak verwarrend.

GOED EN GOD

Jesus heeft ons geen antisemitisme geleerd. Zijn vertolkers, van wie de eersten Joden waren, wél. Het idee, dat Joden geen antisemitische leerstellingen kunnen propageren strandt bij de constatering, dat Karl Marx Jood was. De apostelen en evangelisten waren renegaten. Met Jezus en een deel van de Joodse leer sloegen zij een eigen richting in. Deze richting was strijdig met de traceerbare missie van Jezus, omdat het een verwerping van het Jodendom behelsde. Jezus-Messias belijdende Joden — en pas later de niet-Joodse Kerkvaders — hebben gepredikt, dat door geloof in Jezus een nieuwe eschatologische gemeente was gesticht, waarin niet-Joden nu geroepen waren de Joodse identiteit als Volk van 'de' Messias te bekleden. Hiermee is tussen de twee gemeenten een oneigenlijke 'familieband' geschapen, die niet had kunnen bestaan, wanneer Jezus' eerste volgelingen *niet*-Joden waren geweest.

Hier wil ik iets van persoonlijke aard kwijt. Over de kruisiging van Jezus ondervind ik geen enkele voldoening. Ik ken ook geen Jood, die deze wel ondervindt. Tegen Jezus als (ongewilde) grondlegger van het Christendom koester ik onmin noch wraakgevoelens. Maar mijn ontzag voor zijn liefdesboodschap aan de mensheid, die verzoenend én oer-Joods was, en ook mijn medeleven met een kruisdood die Jezus evenwel als zijn voorbestemde lot predikte, doen niets af aan mijn overtuiging, dat Jezus niet voldeed aan de Joods-schriftuurlijke (= haláchische) opvattingen betreffende de messiaanse identiteit. Het valt ook niet te argumenteren, dat na zijn komst de leeuw is gaan liggen met het lam, dat zwaarden zijn omgesmeed in ploegscharen en dat er vrede op aarde is geweest...

Ik geloof in het *goede*, maar niet in het *goddelijke* van Jezus. Ik gun het elke Christen om *goedheid* tot *goddelijkheid* te verheffen mits mij en andere Joden niet opgelegd wordt hetzelfde te doen rond die Ene Naam, die voor Christenen boven alle andere dient te staan. Geloof in Jezus is één zaak, het kerkelijk dogma van evangelisatie is een andere. Uitgaande van de vaststelling, dat het Christendom tweeduizend jaar lang een schaduw heeft geworpen op het Jodendom (overigens met de bewering dat dit andersom was) ben ik sterk gekant tegen de op Joden gerichte missionarisering. Ik zie geen bezwaar tegen de missie onder niet-Joodse volkeren. De Christelijke visie op het Jodendom is echter ingegeven door de 'familieband'. Daarin figureert de 'Joodse schuld'-factor, die door Christenen beleden en door Joden bestreden wordt. Behalve waar zij het Jodendom als 'oorsprong van het christendom' ziet, is deze visie declasserend en geënt op godsdienstontmanteling met als motief *redding* en als middel *liefde*.

De nagestreefde oplossing van het Jodendom in het Christendom zou de kroon op de aardse verwachtingen van belijdende Christenen spannen. Daarmee zou 'de Joodse schuld' kwijtgescholden zijn. Totale Joodse inkeer óf totale Joodse bestraffing is de betekenis die de Christelijke exegese aan de kruisiging toedicht. Pogingen tot revisie in onze tijd hebben dit vooralsnog niet opgeheven. Het dogma dat het Jodendom beschouwt als een verloren zaak zonder Jezus verklaart de Holocaust als een *self-fulfilling prophecy*. Het Christelijke di-

Wat bindt hen samen?

lemma is, dat de Joden niet vervolgd, niet bekeerd, maar ook niet genegéerd kunnen worden. Zij zijn de afwijzers van een Christelijk godsbeeld van Joodse oorsprong.

BELIJDENIS EN BELEVENIS

Uit deze inleiding valt op te maken, dat in visie verschillen bestaan tussen Jezus als mens en Jezus als God; tussen het fenomeen Jezus en de Kerk gesticht in zijn naam; tussen belijdenis binnen die Kerk en evangelisatie daarbuiten. Met de vaststelling, dat Jezus niet debet is aan wat er allemaal mis is gegaan, wordt 'het Joodse geloof in Hem' niet haalbaarder. De onbevleete ontvangenis en de tripartite identiteit van God zijn ontleend aan niet-Joodse gedachtengoed.

Iedere Jood is een Zoon van God volgens Nachmanides (in de Disputatie van Barcelona, 1263). Verzoening voor de gemeente door een martelaarsdood is een oer-Joods begrip, dat teruggaat tot de periode van de Maccabeëën (ca. 150 jaar vóór Jezus), maar het dogma van Jezus' bloed als *exclusief* verzoenend is onverenigbaar met het Jodendom. Als de Kerk dit niet kan veranderen, dan moet zij het Joodse 'neen' kunnen verdragen. Op het ogenblik dat zij dat níet kan, is de Kerk van Jezus (niet Jezus) opnieuw vatbaar voor het antisemitisme dat schuilt in dogmatische verabsolutering. Wanneer Christelijke belijdenis de openlijke en plechtige verklaring is, dat men de leerstelling van evangelisatie onder Joden óók erkent, dan is deze belijdenis impliciet antisemitisch, omdat zij oproept tot verloochening van de Joodse schrifturen en identiteit zoals Joden deze beleven.

Gaat het daarentegen om een persoonlijke verhouding tot Jezus door Christenen, dan geldt dit niet. Tegen de belijdenis vanuit die nieuwe gemeente dat Jezus de Christus is, valt niets in te brengen mits het hier een *unieke* relatie betreft. De uniciteit daarvan kan gemeenschappelijk of individueel beleefd worden, echter binnen de eigen gemeente. Het woord *dé* in Paulus' gebruikmaking van het begrip *dé* Messias is een relationeel woord. Het drukt de kwaliteit uit van Paulus' relatie tot Jezus. Men mag daar ook in delen. Maar op het ogenblik, dat die kwaliteit verabsoluteerd wordt, wordt het onverenigbaar met het Jodendom.

Het Joodse geloof verabsoluteert niet en missionariseert niet. Zijn voorschriften zijn bindend voor de eigen

gemeente, maar niet voor alle andere gemeenten. Een *veelwegenleer*, die ondermeer de gelijkwaardigheid van Jodendom en Christendom tot *conditio sine qua non* zou verheffen, zou in theorie perspectieven bieden om uit de impasse te komen. Het in praktijk brengen van zo'n leer zou van Christenen vooral grote offers vragen, die niet bij tolerantie eindigen. Zolang Joden het leed overgehouden aan een unieke vervolgingsgeschiedenis blijven voelen en onderkennen, mogen Christenen niet de hoop koesteren, dat ze Joden tot jaloersheid kunnen opwekken. Dat gegeven bepaalt de scheidslijn en maant vanuit de geschiedenis tot voorzichtigheid aan, maar doet tegelijkertijd niets af aan het recht van Christenen om in Jezus de Christus te blijven zien.

Ik ben blij dat Klazien en haar man een diepe levenscrisis hebben kunnen overwinnen door geloof in een messiasbeeld dat aan mijn Volk ontleend is. Dat dat beeld niet aan de voorschriften van mijn *religie* beantwoordt, zie ik niet als een probleem dat mijn aan-

dacht vraagt of mag vragen. Maar of in de bewuste uitzending een naar antisemitisme tenderende uitspraak is gedaan door te stellen dat de geneeskraft vereist door nare omstandigheden '*nooit zonder Jezus*' opgebracht had kunnen worden, weet ik niet, omdat mij niet bekend is of deze uitspraak gedaan werd vanuit een algemeen dogmatische belijdenis, dan wel vanuit een specifiek goddelijke belevenis. Was de stelling dogmatisch en verabsoluteerd, dan was zij diskwalificerend voor het Joodse geloof en dus impliciet antisemitisch. Was zij een uiting van de uniciteit van de eigen godsbeleving zónder de Joden als missieobject, dan is er tegen het Joodse Volk geen geestelijk geweld gepleegd door voorschrijving van een belijdenis, die evenals de Joodse, alleen aangevoeld maar nooit opgelegd kan worden. ● ● ●

R.A. STEIN

Richard A. Stein is voorzitter van de Stichting Bestrijding Antisemitisme (STIBA).